

יעל המרמן סולר

מנהלת פארק עמק הצבאים, החברה להגנת הטבע

עומר דראל

צוות הטיפול בצבאים, עמק הצבאים – פארק טבע עירוני

ציטוט מומלץ

המרמן י ודראל ע. 2020. ניהול חיות בר גדולות תוך טיפוח קיימות עירונית – המקרה של פארק עמק הצבאים. *אקולוגיה וסביבה* 11(2): 3-4.

זכרים רווקים בפארק. זכרים שאינם חזקים מספיק להחזיק טריטוריה מתקבצים בדרך כלל בעדר רווקים. הרכב עדר הרווקים וחלוקת הטריטוריות בשטח משתנים תכופות בהתאם ליחסי הכוחות בין הזכרים | צילום: עמיר בלבן

ניהול חיות בר גדולות תוך טיפוח קיימות עירונית – המקרה של פארק עמק הצבאים

בקצרה

גיליון קיץ 2020 / כרך 11(2)

23 ביוני, 2020

עמק הצבאים בירושלים הוא פארק הטבע העירוני הקהילתי הגדול בישראל. סיפורו של הפארק התחיל בשנות ה-90 עם סלילת כביש בגין בירושלים, שגדע מסדרון אקולוגי שחיבר את עמק הצבאים לנחל רפאים. בשטח שגודלו כ-240 דונם נכלא עדר של כ-30 צבאים, מהמין צבי ארץ ישראלי (*Gazella gazella*), שהוקפו בכבישים ובפיתוח עירוני. הוגשה תוכנית לבניית מגורים בשטח זה, אולם בעקבות מאבק תושבים מתוקשר והגשת תוכנית חלופית על-ידי התושבים והתנועה האזרחית והסביבתית, אושרה בו לבסוף תוכנית להקמת פארק טבע עירוני. מאז הקמתו ב-2015 הוא הפך למרחב פתוח והטרוגני המשמר ערכי טבע נדירים שמתקיימים לצד פעילות אנושית ענפה בלב אזור עירוני סואן ומתפתח.

למרות המאבק לשמר את השטח הפתוח, שימור עדר הצבאים המקורי לא צלח, ובמהלך שנות המאבק העדר הלך ונעלם עקב פגעי העיר הגדולה (דריסה בכבישים, השלכה חסרת רסן של פסולת בשטח, תקיפות של כלבים משוטטים ותנים). כדי להגן על המערכת האקולוגית והצבאים הפעולה הראשונה שהתבצעה לאחר אישור התוכנית הייתה גידור כל שטח הפארק. בזמן זה חיו בפארק רק שלושה פרטים – נקבה ושני עופריה הזכרים. הנקבה, שהתעברה מזכר שהובא מהשבי ומת זמן קצר לאחר מכן, הייתה השריד האחרון מאוכלוסיית הצבאים המקורית בשטח.

קיומו והישרדותו של יונק גדול כגון הצבי הישראלי בתוך שטח עירוני אינם דבר טריוויאלי וכך גם "השבתו" לעמק. ההחלטה על שיקום העדר הייתה כרוכה בהשקעת משאבים, בעיקר לבניית תשתיות פיזיות כגון גידור היקפי שמצריך תחזוקה שוטפת, למאמצי ניטור ולהגדלה של כושר הנשיאה של השטח באמצעות העשרה בוטנית שלו והפקת המרב ממשאבי המים לטובת הצמחייה. כמו כן, נדרשים מעקב וטרינרי למניעת התפרצות מחלות בשטח מצומצם וניטור דפוסי התנהגות וממשק חברתי בין הצבאים (למשל עימותים בין זכרים טריטוריאליים והתנהגות עדרית בקרב הנקבות). על המדריכים בשטח לוודא שהמבקרים לא מאכילים את הצבאים או מתקרבים אליהם יתר על המידה, וזאת כדי לעודד את הסתגלות הצבאים לחיים עצמאיים בטבע, בתקווה שבבוא היום העדר יוכל להפוך לגרעין רבייה להשבת פרטים לטבע. כל אלה מהווים אתגרים משמעותיים בפארק קולט קהל – כ-170,000 מבקרים בשנה – שפתוח לכול מדי יום ונגיש בחינם.

לאחר גידור הפארק הובאו לעמק 12 פרטים, כולם נלקחו מהשבי וסבלו מבעיות התנהגות האופייניות לפרטים מן השבי, מתלות חלקית בבני אדם עד החתמה של ממש. רק בסוף 2016, לאחר שנת הסתגלות (שלא נצפו בה נקבות בהיריון) החל העדר להראות סימני שגרה והתנהגות עדרית תקינה. כיום העדר מונה מעל 50 פרטים (מהם כ-40 נולדו בעמק!) בחלוקה של 1/3 זכרים ו-2/3 נקבות. אצל אוכלי עשב גדולים (כגון צבאים) נצפתה יכולת להתאים את היחס בין הזכרים והנקבות הנולדים לתנאים משתנים, וקיימת השערה שאחוז נקבות גבוה נגרם ממנגנון להאצת גדילת העדר, מאחר שהגורם המגביל ילודה הוא כמות הנקבות^[1]. הפרטים הצעירים מראים התנהגות המתקרבת יותר ויותר להתנהגות האופיינית לפרטים בטבע, מה שמאפשר לנו להתחיל לתכנן יחד עם רשות הטבע והגנים את האפשרות של שחרור והשבה לטבע. הוחלט שגודל העדר יהיה מתחת ל-70 צבאים, והמטרה היא לייצב אותו על 50.

שולדג גמדי (*Alcedo atthis*) על החבל הצהוב בפארק הצבאים. השולדג הגמדי הוא אחד מלמעלה מ-150 מיני הציפורים שנצפו בפארק מאז הקמתו. החבל הצהוב תוחם את השטח המוגן לשמור לצבאים ולחיות הבר האחרות, ומציין בקשה מהמבקרים לאפשר לצבאים לנהל את חייהם ללא הפרעה | צילום: עמיר בלבן

יהול עדר צבאים בתוך עיר וממשק מבקרים בר-קיימא

לאורך הגדר ההיקפית של הפארק מוקמו שלושה שערים כפולים המאפשרים כניסה חופשית (ובחינם) של בני אדם, אולם מונעים מבעלי חיים לצאת מהפארק או להיכנס אליו. הפארק עצמו מחולק לשלושה אזורים ברמות הגנה שונות:

1. האזור האינטנסיבי שמחוץ לגדר מכיל מגרש חניה, מתקני משחק, מבואה ושירותים.
2. האזור האקסטנסיבי שבני אדם ובעלי חיים יכולים להסתובב בו יחד, וכולל גם אזורי תצפית ותשתיות מינימליות.
3. הליבה הטבעית, ששטחה כ-80 דונם, שמורה לחיות הבר בלבד. שטח זה הוא מפלט לבעלי החיים כאשר הפארק עמוס בפעילויות ובמבקרים. הליבה השמורה מופרדת משאר הפארק בחבל המסמן לבני אדם שלא לחצות אותו (אמצעי פשוט זה הוכח כיעיל מאוד ומונע הפרעה לצבאים בשטח הליבה ללא צורך באמצעים כגון קנסות וענישה).

תכנון הפארק בצורה הזו מאפשר לבני אדם להתקרב אל הטבע במרחק הליכה מהבית, ולצפות באופן בלתי אמצעי בצבייה מיניקה עופר – לא מבעד לגדר או באמצעות משקפת. מצד שני, התכנון מאפשר ניהול של עדר עם מינימום הפרעה, והעדר לומד להימנע מבני אדם כאשר הוא חש סכנה. תיווך הממשק למבקרים מתבצע באמצעות הדרכה, שילוט, פעילויות ומשחקים המאפשרים חינוך לשמירת טבע של קהל רחב ורב-מגזרי. פעילים בו גם בני נוער במסגרת תוכניות המחויבות האישית, וגם אזרחים ותיקים המסייעים בהתנדבות לצוות הפארק בפעילויות ההדרכה והחינוך לקהל הרחב. בתוך שטח הפארק אין פחי אשפה כלל, והמבקרים אחראים להשליך את הפסולת בפח המחזור בכניסה לפארק בתום הביקור. המדיניות הזו גובשה במטרה לחנך את ציבור המבקרים ליטול אחריות על הפסולת שלהם, בפארק ובכל אתר טבע אחר. פעולה פשוטה זו, הכללים המועברים למבקרים במבואת הכניסה ובמהלך הביקור על-ידי המדריכים בשטח, הפעילות המהנה של הכרת הטבע יחד עם הנגישות והזמינות המיידית של הפארק, יוצרים מפגש בלתי אמצעי בין תושבי העיר לטבע, מקרבים אותם לנושא שמירת הטבע ומחנכים אותם לשאת באחריות עליו. זוהי קיימות עירונית במיטבה.